

Rettens teknologi – før de elektroniske medier¹

DITLEV TAMM

I

Der er tradition for at indlede tværfagsundervisningen med et historisk overblik. Temaet er kommunikation mellem mennesker og stater før edb-alderen, altså førend det tidspunkt, da teknologien gav mulighed for at kommunikere med og modtage og tage stilling til nyheder fra hele Verden så godt som samtidig med, at begivenhederne fandt sted. Hvordan nåede nyheder frem, hvordan kom man egentlig i kontakt med hinanden, og hvordan nåede man frem til fælles resultater? Det er de spørgsmål, som stilles. Det er altså ikke i så høj grad rettens teknologi, der er emnet, som det er spørgsmålet om, hvordan man gav hinanden besked'er.

“Det korte århundrede” har den engelske historiker Eric Hobsbawm kaldt det 20. århundrede. Det begyndte, siger han, først i 1914, da “Verden af igår” gik under med udbruddet af 1. Verdenskrig, og århundredet holdt op, da Sovjetimperiet opløstes i 1991, og et helt ny Europa begyndte at tage form.

Når vi taler om “Rettens teknologi – før de elektroniske medier” lægger vi også en tidsgrænse ind, som markerer en ny epokes begyndelse og afslutningen af en ældre. Vi

taler om tiden før og efter de elektroniske medier; de elektroniske medier hører vel “lidt” med til det 20. århundrede, men de viser samtidig frem mod det næste århundrede.

Men først lidt om andre måder at inddele verdenshistoriens forløb på. Den italienske filosof Giambattista Vico inddelte i sit værk *Principi di una Scienza nuova* (3. udg. 1744) – den nye videnskab – verdenshistorien i tre perioder, gudernes, heltenes og menneskenes tidsalder. Det er på en gang en historie- og en retsfilosofi, der her opstilles. Oprindeligt herskede guderne, siden kom magtfulde familiefædre til, der opfattedes som helte og herskede autoritært, og deres magt blev brudt, da menneskenes tidsalder begyndte. I heltenes tidsalder var magt ret, men i menneskets tidsalder blev magtmenneskenes lov mildnet af fastsatte regler og billighed. Efter den sidste tidsalder vil kaos komme, som indledning til en ny teokratisk æra, og så begynder det hele forfra i et nyt cyklisk forløb.

Man kan diskutere, hvor grænsen går mellem disse forskellige epoker – der er i virkeligheden frit slag. En amerikansk litteraturprofessor, Harold Bloom, har benyttet Vicos inddelinger i en bog om “The Western Canon” (1994). Han taler om den

1. Indledningsforedrag til *Tværfag om Den elektroniske virkelighed*, Københavns Universitet 25.-26. januar 1995.

teokratiske, den aristokratiske og den demokratiske periode, når han placerer de forfattere og bøger, man skal have læst. Han lader den aristokratiske periode begynde med Shakespeare – med nogle forløbere tilbage til Dante omkring 1300. Den demokratiske periode begynder hos ham i det 19. århundrede efter Goethe. Jeg kan godt lide den slags inddelinger, bl.a. fordi de er fuldstændig arbitrære – James Joyce havde læst Vico og ironiserede over hans inddelinger i den ufuldendte roman *Finnegans Wake*. Når jeg lader dem udgøre et lidt rigoristisk skelet i et historisk overblik, så er det nok så meget for at antyde, at skepsis er på sin plads overfor den opfattelse at indtoget af edb, fax-maskiner m.v. danner et skarpt skel. Men der er adfærdsformer, der er blevet anderledes i takt med teknologiens forfinelse.

II

“Den teokratiske alder”- var den tid, hvor guderne herskede. En af verdenshistoriens kendteste krige fandt måske aldrig sted. Det er den trojanske krig, som vi kender fra Homers Iliaden, som det endnu forventes, at alle dannede vesteuropæere kender. Og den hører jo i høj grad til den “teokratiske alder” – for krigen selv skyldes guderne, og dens udfald er bestemt af, hvem guderne til syvende og sidst holder med. Krigen varede som bekendt i ti år og endte med, at grækerne indtog Troja i Lilleasien. Stedet kender man, men sikre vidnesbyrd om, at byen blev ødelagt efter en krig har man ikke. Vi kan heller ikke være sikre på, at grækernes hærfører hed Agamemnon, men det kalder Homer ham, og om hans hjemkomst til sit kongerige Argos handler den første del af

tragediedigteren Aischylos’ trilogi Orestien fra begyndelsen af det 5. århundrede f. Kr. Her møder vi et første eksempel på, hvordan nyheder kom frem. Vi præsenteres for en vagt, som venter på, at bål skal flamme op langs kysten og fortælle, at nu er grækerne på vej hjem fra Troja. Vagtens monolog er en hymne til kommunikationen – han ser bålene flamme og skynder sig at give dronningen – Klytaimnestra – besked. Og kort efter kommer et sendebud og bekræfter, at kongen er på vej. Kongen kommer selv, og det hele ender i mord på kongen, modermord og en frygtelig tragedie, som ikke bekymrer os her, hvor vi benytter blot Aischylos til at illustrere kommunikationssystemet.

Også et andet drama af Aischylos handler om, hvordan nyheder formidles. I tragedien *Perserne* befinder vi os ved persernes hof, og mens stykket skrider frem, forvandles persernes oprindelige tro på at have sejret over grækerne til nederlagsstemning, da nyheden om grækernes sejr i slaget ved Salamis i 480 f. Kr. når frem. Stykker som disse kan slet ikke skrives mere, efter at CNN og computeren sikrer os øjeblikkelige nyheder om en krigs udfald. Den dramatiske effekt af et sendebud, som strider sig frem med nyheder, vil vi ikke opleve i den nye æra – nu kan vi se med, mens tingene foregår, og ellers kan vi læse det på tekst-TV.

Budbringeren – udsendingen, legaten, som det hedder i det gamle Rom, var længe den foretrukne form for international kommunikation. Budbringeren kunne også være den, som meddelte, at fjenden var i landet og krævede, at alle mand af hus mødte op for at deltage i landets forsvar. I den norske landskabslov fra middelalderen,

Gulatingsloven, omtales hærpilen, som man dag og nat skal føre rundt i landet med vidner, og den ene skal bringe den videre til den næste. Den, som modtager pilen, skal melde sig ved nærmest skib inden fem dage. Enlige kvinder skal så vidt muligt bidrage med et skib, mandskab og mad, kan hun ikke det, skal hun i hvert fald sørge for at sende pilen videre. I *Frostatingsloven* (XV, 4), omtales hærpilen som et middel til indstævning. Den, som ikke retter sig efter pilen og følger med, bliver fredløs. Der er noget heroisk over denne hærpil, men altså også faste regler for, hvordan man skal forholde sig.

Geografiske afstande rejste andre kommunikationsproblemer. Jeg vil benytte forholdet mellem Danmark og Rusland som eksempel. Sålænge Sverige var Danmarks arvefjende – og det var Sverige indtil 1814 – var Rusland Danmarks naturlige allierede. Rusland ville gerne brede sig mod vest, og dér spærrede Sverige. Men det var ikke let at kommunikere med russerne. Det krævede et godt helbred at være dansk udsending. Man skulle klare kulden, drikkeriet, have tålmodighed som en engel og alligevel være forberedt på, at det hele kunne gå galt. Der var langt fra det øvrige Europas bonede gulve til czarens Kreml i 15- og 1600-årene – og det er der vist stadig.

Vi har beretninger om flere ambassader til Rusland. En af de kendteste var rigsråd Jakob Ulfeldts i 1578 til Ivan den Grusomme. Jakob Ulfeldt skulle forny en venskabstraktat med Rusland og sikre et dansk krav i de baltiske lande (Livland). I stedet blev han truet af russerne til at opgive det danske krav, og da han kom hjem blev han stillet for retten og fradømt sin rigsrådsværdighed trods sine forestillinger om den fare, han havde befundet sig i.

En anden, noget heldigere, færd gennemførtes 1709-10 af Just Juel, der skulle forhandle med Peter den Store under Den store nordiske Krig, men rigtigt behagelige blev de russiske missioner vel først i 1800-årene, især efter at en dansk prisesse Dagmar, datter af Christian IX havde ægtet en russisk storfyrste, den senere czar Alexander III.

Kommunikationsproblemerne måtte være store i den periode, hvor den statslige administration var afhængig af og fuldstændig knyttet til kongens person. Hvordan skulle man træffe beslutning i kongens fravær? I 1500-årene under Christian III og Frederik II og endnu under den unge Christian IV ophørte centraladministrationen, kancelliforvaltningen, simpelthen med at fungere, når kongen var væk. 1537-38 var Christian III i Tyskland, og i januar-marts 1563 og i nytåret 1570 opstod i forbindelse med krigen med Sverige en krise, som kongen undlod at løse ved simpelthen at gøre sig usynlig. I 1597 var Danske Kancelli lammet en måned, da Christian IV drog på drukturen til sin bror Magnus på Øsel. En sekretær i Tyske Kancelli noterede: "På denne tid rejste hans majestæt med nogle orlogsskibe til Øsel og stod under sejl fra København 15. august og er omkring 21. september lykkeligt kommet tilbage". I mellemtiden lå al aktivitet i Kancelliet stille. Moderne teknik forhindrer den slags hvileperioder i ministerierne idag.

Under den enevældige kongemagt lærte man at håndtere disse situationer. Da den unge Christian VII i 1768 var i Holland sendte man med kurer de skrivelser frem og tilbage fra København, som krævede hans stillingtagen. Det ved vi bl.a. fra en bekendt erklæring af generalprokurøren Henrik

Stampe, som handler om anvendelsen af forordningen af 18. december 1767 om "melankolske mordere". Her kan vi se, hvordan spørgsmålet om benådning af to drabsmænd giver anledning til en korrespondance, der sendes frem og tilbage mellem København og Nederlandene.

I begyndelsen af 1800-årene opholdt Frederik VI sig nærmest permanent med den danske hær i hertugdømmerne for at vogte grænsen mod angreb sydfra. Så måtte posten sendes over fra København. En uheldig bivirkning var, at sagerne ikke som hidtil blev behandlet i rådet, geheimekonseillet. Kongen fik smag for enevældig magt. Konseillet eller statsrådet blev dog genindført 1814.

I 1802 anlagdes en såkaldt optisk telegraf fra København over Korsør og Nyborg, Als til Slesvig. Den bestod af 23 signalmaster, som kunne aflæses med kikkert fra den ene til den anden. Hver mast havde 18 klapper og ved hjælp af dem kunne man signalere ord i en talkode (fra 1-42221). Meddelelser kunne nå frem på 27 minutter. Denne optiske telegraf var i brug indtil 1856. I virkeligheden havde denne telegrafproces samme funktion og virkning, som de bål, der over den 550 km lange kyststrækning til Argos meldte om Trojas fald – dem som vagtmanden i "Agamemnon" spejdede efter.

Omkring 1870 var et af Europas store politiske problemer, hvem der skulle være konge af Spanien. Den spanske dronning Isabel II måtte abdicere på grund af sit udsvævende levned, og spanierne havde brug for en ny monark. En mulighed, som luftedes, var en tysk prins, men det var Frankrig – endnu ledet af Napoléon III – imod, da han frygtede en tysk-spansk alliance. Tysk-

land – eller rettere: Preussen – indvilligede i at lade den tyske prins' kandidatur falde, men franskmændene ville have mere. Frankrig sendte derfor en ambassadør til den preussiske kong Wilhelm i begyndelsen af 1870 for at afkræve ham et løfte om, at der heller ikke senere ville blive tale om en tysk tronprætendent i Spanien. Kong Wilhelm opholdt sig ved kurstedet Ems – uden Bismarck – og han holdt under en audiens den franske ambassadør hen med uforpligtende tilkendegivelser. Det meddelte kongen Bismarck, der så en chance. Han gav kongens telegram videre til pressen, men skrev det først om, så det fremstod som om kongen havde afvist den franske ambassadør på en stærkt krænkende måde. Bismarck kendte franskmændene – han havde tidligere været ambassadør i Paris – og han opnåede, hvad han ønskede. Historien kendes som Emserdepechen – efter kurstedet. Franskmændene blev fornærmede og krævede krig – og det fik de, og den fransk-tyske krig var som bekendt den krig, Bismarck ventede på for at kunne proklamere det tyske rige som Europas stærkeste magt. Sådan kunne man også bruge den nye teknologi.

Det kan være svært at bestemme, hvor grænsen går mellem det, som Vico kaldte heltenes og menneskets tidsalder. En overgangsfigur var den tyske kansler Bismarck, som i eminent grad forstod at benytte det, som på hans tid var ny teknologi, for at opnå politiske resultater.

III

Når man taler om retten som "Teknik, kunst eller videnskab" eller om rettens teknologi, tænker man som regel på den måde,

hvorpå rettens dyrkere forstår deres virke. Ser de i højere grad sig selv som håndværkere, hvis kunnen giver sig udslag i evnen til at håndtere juraen som et sæt værktøj, eller har de en mere ophøjet forestilling om juraen som en kunst eller videnskab.

Techne er det gamle græske ord for en sådan kunst, og deraf er afledt ordet teknologi om læren om denne kunst og måden, hvorpå den udøves. Når vi jurister taler om rettens teknologi, er der tale om en vis afsmitning fra naturvidenskaberne og teknikens verden. Teknologi er som udgangspunkt den måde, hvorpå naturens stoffer forarbejdes til brugsgenstande.

Men det vi egentlig mener, når vi taler om rettens teknologi, er jo noget lidt andet: nemlig spørgsmålet om, hvordan teknologien kan tages i anvendelse i rettens tjeneste og noget om retssystemets forhold til ny teknologi. Det er altså lidt forskellige ting, der her er tale om. Det er noget med kommunikation – altså kendskabet til love, domme og andre retsafgørelser. Det er noget med hukommelse – hvordan kan moderne teknologi hjælpe os til at huske og finde frem til mange flere data ned før. Og endelig er det noget med den måde, hvorpå retskonflikter, som udspringer af forholdet til ny teknologi, skal håndteres inden for rammerne af vor retsorden – altså spørgsmålet, om der eksisterer en særlig edb-jura, eller om der ikke blot er tale om gammelkendte problemer, som tager sig lidt mere tekniske ud, men som kan løses med mindre justeringer. Det er tidligere lykkedes for retssystemet at klare de problemer, der opstod, da man fik noget så u håndgribeligt som elektrisk strøm, så hvorfor ikke også højteknologi?

Når vi anskuer tingene på den måde, at

fremkomsten af edb-teknologien trods alt ikke betyder en total revolution i vore forestillinger – men kun noget i den retning – så bliver det mere forståeligt, at der kan indledes med et historisk overblik, hvori der kan fortælles om retssystemets reaktion på brugen af ny teknik før edb-alderen. Der er sket et og andet på den tekniske front siden love blev hugget ind i sten, eller siden afskriverværksteder, som inden bogtrykkerkunsten slog igennem, måtte sørge for, at der eksisterede et antal lovtekster til brug for rettens udøvere. Men det er alligevel ikke ret lang tid siden, at den væsentligste kommunikation mellem mennesker måtte foregå ved brev og bud – endda i håndskrevet form.

Min pointe, som jeg forsøger at formulere her, er den, at ret og teknologi hører hjemme i to forskellige sfærer – hhv. humanvidenskabernes og naturvidenskabernes – og en del af opgaven her er at søge at finde nogle forbindelser mellem ret og teknik. Vi skal altså både søge tilbage i tid – nærmest til rettens udspring – og samtidig bevæge os på tværs af videnskaberne. Det lyder indviklet, og det er det også. Men det ville være for let blot at fortælle den retlige kommunikations historie som en fortælling om en udvikling fra stenstøtter med tekst over håndskifter og trykte bøger til edb-alderen. For så enkelt er spørgsmålet om rettens teknologi ikke.

Lad os et øjeblik betragte sagen med udgangspunkt i en helt anden verden. Engle er kommet på mode. De har i tidens løb bragt menneskene budskaber udefra. Glædelige budskaber, men ikke love. Lovene blev ikke bragt af engle. Men lovene havde – mente de gamle – dog en guddommelig oprindelse. Lovene var en del af universets ord-

ning. “Gud er selv kærlighed, og derfor holder han af retten”, skrev engang i 1200-årene en mand, som hed Eike von Repgow i sin nedskrivning af den saksiske ret – “Sachsenspiegel”.

Det store forbillede for al europæisk ret, De ti bud, der danner grundstammen i Moseloven i Det gamle Testamente, den havde Moses modtaget direkte fra Gud på Sinai-bjerg i form af to tavler.

Så selv om det ikke er engle, der giver love, så er der traditionelt en forbindelse mellem lov og religion. Hvor kommer loven fra? Det spørgsmål har man i tidens løb givet mange svar på.

Den franske filosof Michel Serres er en af dem, som har forsøgt at kombinere gamle legender og forestillinger om engle med moderne kommunikation. Og historien om englene er som alle gode historier også god til at skærpe vor intelligens, som den amerikanske psykolog Robert C. Shark siger (*Fortæl en historie*). I et andet værk *Statues* – statuer – beskæftiger Serres sig med sten, masse, rum – og meget andet. Hans udgangspunkt er en oplevelse af den moderne teknik. I et indledende kapitel sammenstiller Serres TV-oplevelsen af det rumfartøj “Challenger”, som for nogle år siden eksploderede kort efter affyringen, og besætningen brændte op, med en scene fra antikkens Karthago, hvor guden Baal modtog de førstefødte som ofre – de blev brændt i en statue, der forestillede guden. Karthaginerne havde en forestilling om, at deres liv ændredes, når gudens bug ændrede farve fra sort til rød, når flammerne tog fat.

“Hvad ved vi, og hvad ved vi ikke, som de gamle enten var ubekendte med, eller ikke var ubekendte med”, spørger Michel Serres et sted. Kun en idiot kan stille et

sådant spørgsmål, svarer han, for selvfølgelig ved vi meget mere. Serres’ teknik er den at sætte ting i forhold til hinanden, som umiddelbart ikke virker, som om de overhovedet havde noget med hinanden at gøre. Som f. eks. “Challenger” og Baalstatuen. Noget af det, han vil vise os med sine associationer – tror jeg, for det er svært – er at også de humane videnskaber kender til teknologi, selv om vi ellers henfører teknologi under naturvidenskaberne eller de eksakte videnskaber. Men hvad er det egentlig vi ved, når vi tror at vide mere end fortiden? Der er mange myter knyttet til retten og forestillingen om, hvad der er ret. “Ingen kan undskylde sig med ukendskab til retten” – “Ignorantia juris semper nocet”, lyder en gammel sætning. Hvad betød det i et samfund, hvor de fleste hverken kunne læse eller skrive eller havde adgang til en lovbog – og hvad betyder det nu. Eller den dag, da enhver kan hente al ret frem på sin skærm derhjemme. Skal skærmen erstatte den gamle lovbog, som heller ingen kunne overskue? Der er megen usikkerhed knyttet til brugen af teknologi inden for lov og ret.

Kommunikationen af lov og ret er ikke blot en kommunikation af ord – der skal mere end kendskab til teksten for at forstå, hvad der menes. Retten er en form for teknologi, som er har været med til at skabe os, som vi er, gennem århundreder. Retten er ord, som har måttet indgå en eller anden forbindelse med teknikken for at kunne overleveres eller kommunikeres. Men hvor kommer den fra, og hvordan finder man ud af, hvad der gælder. Mundtlig overlevering – måske en kort periode i samfund, som ikke kendte skrivekunsten. Men så snart den blev kendt, blev også retten nedskrevet. Vi

kan altså følge en så godt som kontinuerlig sammenhæng mellem ret og teknik.

For nu at blive i Michel Serres' billeder, så kan vi også fastslå, at nogle de ældste vidnesbyrd om ret, har vi overleveret som "statues" – på stenstøtter. Moses fik som sagt loven på tavler, de gamle romere havde også de XII tavlers lov slået op, og i Gortyn på Kreta står loven at læse hugget ind i væggen. Hammurabis lov -hugget ind på en basaltstøtte – den dag i dag på Louvre – er nok det ældste eksempel på en lovbog, som vi kender. I sin indledning skildrer loven sin guddommelige oprindelse, og på stelen ser vi foroven den babylonske konge Hammurabi, som modtager loven direkte fra guden Marduk – en af de babylonske underguder.

Budbringere har der været til alle tider. De kan være diplomatiske udsendinge, engle med glædelige budskaber eller guder, som formidler love til menneskene. De

elektroniske medier er også også budbringere, det går hurtigere end før og de kan kommunikere meget mere, men menneskene, som modtager budskaberne er stadig de samme – de er ikke alle sammen lige hurtige. Har vi gjort teknologi til store guder og lader vi os styre af den? Så kan der dukke magtmennesker op, som vil genindføre heltenes tidsalder – for at tale med Vico, og så er det vigtigt at værne om de værdier, som menneskets tidsalder førte med sig. Menneskets tidsalder betød netop fastere regler, sikkerhed mod overgreb og mildhed og fleksibilitet i fortolkningen af loven.

Forfatteroplysninger

Ditlev Tamm, professor, dr.jur. og phil. ved Københavns Universitet, Det retsvidenskabelige Institut A.